

TÜRK DİLİ-1

Sayfa(3-45)

1.ÜNİTE

DİL ve KÜLTÜR

Ölçüleştirme → Bir dil topluluğunda söyleyiş, yazım, söz varlığı vb. belirli alanlarda ortak ve resmi kabulün sağlanması

Ölçünlü dil → Devlet yön., eğitim, ekonomi gibi alanlarda kullanılan; yasal, kurumsal, toplumsal desteği, edebi geleneği, ortak yazım sistemi, genel kabul gören sözlüğü, yazım kılavuzu vb. bulunan dil ve değişke

Betimleyici Yöntem → Ağın ölçünlü dile tabi olmadığını dikkate alır. Farklılıklar olmakla beraber bireylerin dil üzerindeki belli bir bilgisinin bulunduğunu ancak temel kuralların değişmediğini düşünür ve bu yaklaşıma göre dil bilgisi bir araçtır. (betimleyici dil bilgisi)

Kuralcı dil bilgisi → Dilin kurallarının tanımına göre dilin kullanılmasını savunan yaklaşımdır, burada dil bilgisi bir amaçtır.

DİL

Dilin Tanımı : İletilmek istenen duygu ve düşünceler, verilmek istenen iletiler kişinin beyni ile yönetilen bir dizi aihni, anatomik, fizyolojik işlemle fiziksel niceliklere dönüştürülen ses dalgalarına aktarılır. Ses dalgaları dinleyicinin kulağı tarafından algılanır ve elektrokimyasal yollarla beyin kabuğunun ilgili merkezine aktarılır, merkezde çözümlenerek anlamlandırılır.

Bilimsel Bakımdan Dilin Özellikleri

- ① - Dil bir sistemdir → dil, konuşma ve dinleme işlemlerini gerçekleştirmek üzere birbirleriyle bağlantılı ses, biçim, söz dizimi, anlam vb. alt sistemlerin oluşturduğu bir bütündür. Dilde ne zaman, ne kişi eki değiştirilemez insanlar tarafından ve bir insan dilin üretim yollarının dışına çıkamaz
- ② - Dilin temeli sestir, öncelikle sözlü anlatım aracıdır
- ③ - Dilde nedensizlik ilkesi esastır → Anlam bakımından, doğadaki araç-gedelerge; "a.g.d.c." sözceği ise gösteren'dir. Gösterenin aihinde uyandırıldığı kavram; bunların tümünde gösterge'dir. Gösterge, nedensizlik ilkesine dayalıdır. (Gösterge-sözlük anlamı olan en küçük birim)
- ④ - İlkel dil, gelişmiş dil ayrımı yoktur.
- ⑤ - Her dil, ait olduğu toplumun gereksinimlerine cevap verebilerek yeterlidir.
- ⑥ - Dil, toplumsal katmanlara göre değişir → Dil, klasik terminolojideki ifadeyle ağır, sıvı, lehçe gibi değişkenlerden oluşur. (değişke - varyant)

Sayfa (6-7)

Dil, dil bilimci Ferdinand de Saussure'nin betimlemesiyle aynı zamanda bir toplumsal olgudur. Coğrafya, toplumsal katman, cinsiyet, yaş, meslek, okulları, varana kadar değişir, gelişir. Etnik ve sosyoekonomik nedenlerle de farklılaşır. Örneğin Ege'de bir Türk ve Karadenizli bir Türk aynı kentte de yaşasalar farklı biçimde konuşurlar.

Sosyoekonomik statü grupları ⇒ Meslek, eğitim, gelir, ikamet edilen çevre, sahip olunan menkul-gayrimenkul v.b. farklı düzeydeki kişiler, hiyerarşik toplumsal yapı.

Osmanlı'nın Türk kültüründeki betimi Hacıvat-Karagöze oyunundaki Kastamonulu, Kayserili, Arap, Acem, Emeni, Kürt, Laz, Yahudi gibi yöresel etnik tipler kendilerine özgü dil (sive) ile Türkçe konuşurlar.

Kod değiştirme ⇒ Konuşunun içinde bulunduğu psikolojik duruma göre dili farklı biçimde kullanması (Örneğin kocası, çocuğu, amiri, arkadaşıyla farklı lehçe-siveye geçişi gibi) Ya da Almanya'daki Türk işçinin Türk arkadaşıyla Türkçe konuşurken, patronu gelince onunla Almanca konuşması gibi.

⑦ - Ana dili, öğrenilen değil; edinilen ve kısıktan kısığa aktarılan sistemdir ⇒

Dil bilimci Chomsky'ye göre çocuklar doğuştan gelen dil edinim aygıtı ile dilin kurallarını içiterek edinirler.

⑧ - Dil, toplumsal ve ulusal bir konudur ⇒ Dil, konuşurlar arasında ulusal duygunun gelişmesini sağlayan, insanlara ortak ülküler etrafında aidiyet ve dayanışma duygusu veren bir deperdir.

⑨ - Dil, insanı konu alan her bilim dalıyla yakından ilgili doğal bir iletişim aracıdır.

⑩ - Dil, hem araç, hem malzeme hem de bu aracı ve malzemeyi kullanan bir sistemdir.

⑪ - Diller arasında benzerlikler ve ortaklıklar olabilir ⇒ Diller arası benzerlik ve ortaklık aynı genetik kaynaktan gelişmenin, temas sonucu yapılan kopyaların ürünü veya rastlantısı olabilir. Örneğin; Türkçe'de erkek kardeşe birader, Pasnakça'da brati, Farsça'da berader, İngilizce'de brother diye söylenmesi gibi.

Kopyalama ⇒ A dilinin, B diline ait sözcük, anlam gibi dil dpe-lerini kendi sistemine dahil etmesidir. Dil ilişkisinde çok rastlanır.

Söyfa(7-8)

Dil-Düşünce ve Duygu Bağlantısı:

Sapir-Whorf Varsayımı $\Rightarrow$ Kişinin konuştuğu dil ile o kişinin dünyayı nasıl algıladığı ve nasıl davrandığı arasında sistematik bir ilişki vardır.

Eflortun ve Aristo $\Rightarrow$ düşünmenin dili belirlediği ve dilin yalnızca düşünmenin aktarım aracı olduğunu savunurlar.

Duygularımızı seçtiğimiz sözcüklerle, vurgu ve tonlamayla belirtiriz. Sözcüğün tek başına anlamı yoktur, telaffuz ve duyguyla şekillenir.

Dillerin Doğuşu ve İlgili Kuramlar

Tarih öncesi dönem, yaklaşık 5000 yıl önce Sümerlerin çivi yazısını icadıyla sona erdi ve eski çağ başladı. İnsanlık ise yaklaşık 1 milyon yıl önce kollar var olduğu varsayılır. Bilinen en eski yazılı belge, Irak'taki Sümer kenti Kiş'te bulunan M.Ö 3500 zamanı kireçtaş üstüne yazılı resim yazısı (piktograf) yazısı örneğiyle Kiş Tabletleri'dir.

Tek köken kuramı $\Rightarrow$ yeryüzündeki tüm diller tek ana dilden gelir.

Çok köken kuramı $\Rightarrow$ farklı diller veya kaynaklardan gelir.

Noam Chomsky $\Rightarrow$ başka peşengelerden dünyaya zıyaretçi gelmiş olsa bunların tüm insan dillerini tek dil gibi göreceklerini söyler.

Ding-dong kuramı $\Rightarrow$ dil ilkel insanın nesneleri sesle anlatmaya çalışmasından doğmuştur.

Yansıma kuramı $\Rightarrow$ insan dilleri, hayvan seslerini taklidinden doğar.

Ünlem kuramı $\Rightarrow$ dilin doğuşu insanın duygularını ifadeyle başlar.

Etkileşim kuramı $\Rightarrow$ dilin kökeni insanların çalışırken yaptıkları iş birliği aracılığıyla doğar.

Güneş dil kuramı $\Rightarrow$ dilin doğuşu insanın güneş karşısındaki duygularını dile getirme alışış seslerine bağlıdır.

J. Herder $\Rightarrow$ "İnsanlar ancak dil aracılığıyla insandır; bununla birlikte, insanların, dili keşfedebilmeleri için yine insan olmaları gerekir."

★ İnanç dünyasına göre dilin kökeni Tanrısaldır. Dil, Tanrı tarafından yaratılmış, Hz. Adem'e varlıkların adı öğretilmiş, konuşma becerisi ona verilmiştir. (tek köken kuramı)

Telegrafik konuşma : Çocuğun dil ediniminin belirli sürecinde iki sözcükten oluşan cümlelerle konuşmasıdır.

Sayfa (9-10-11)

DİL TÜRLERİ

Ana Dil → Ata dil olarak da bilinen, bir dilin veya dil ailesinin tarihi gelişim sürecinde kuramsal olarak var olduğu düşünülen en eski şekildir. (İlk Türkçe, Ana Türkçe → Ana Bulgarca - Yakut Türkçesi vb.)

Ana Dili → İnsanın bebeklik döneminden birlikte olduğu dil topluluğunun üyeleriyle etkileşimdeki dilidir. (Birinci dil, asıl dil)

Dialekt → Eski Yunanca "dialectos" - ortak dil kelimesinden gelir.

Agiz terimidir, ölçünlü olmadığından abartı doğal bir dildir. Lehçe de denilebilir. Türk lehçeleri yakın ve uzak lehçe diye 2'ye ayrılır.

★ (Çuvaşça ve Yakutça uzak, diğerleri birbirine yakın Türk lehçeleridir)

Ölçünlü Dil → Genellikle yazı dili, edebî dil v.b. adlandırılan üst dile denir. Aynı dil çatısı altındaki değişkenin ortak dili, *lingua franca* 'dır. (Ortak dil İngilizce gibi → *lingua franca*)

Bölgeler üstü ölçünlü dil → Seçim > kodlama > yerleştirme > seskinleştirme

Yazı Dili ve Sözlü Dil → Yazı dili, halk arasında en iyi, en doğru, en güzel olarak nitelendirilir, aynı zamanda ölçünlüdür. Sözlü dilde, ses tonu, jest, mimik, yüz ifadesi vb. ögeler çok önemlidir.

Yazılı dil aynı zamanda edebî dil olarak da nitelendirilir.

Argo ve Jargon → Argo, toplumsal gruplara dağılır, bu grupların dışında kolayca anlaşılamayan söz varlığına dayalı özel dildir.

Jargon, aynı meslek veya toplumsal gruptaki insanların, temel kavramları itibarıyla ortak dilden ayrı olarak kullandıkları özel dil veya söz abıgarcığıdır.

İzole Dil → Bir dil ailesi içinde yer alan ancak coğrafi bakımdan aynı ailenin diğer üyeleriyle komşu veya yakın olmayan; bilimsel olarak herhangi bir dil ailesi içinde konusulmayan bir grup dilidir.

(Sümerce, Toharca, Gilyak, Baskça izole dillere örnektir.)

(Arnavutça, Yunanca da akrabalık olarak izole dillerdir)

Kutsal Diller → Dini açıdan dillere kutsallık atfedilme, kimi dinlerin vazırları kutsal kabul edilir. (Yahudiler → İbranice, Hinduizm → Sanskrit,

Budizm → Prakrit, İslamiyet → klasik Arapça gibi)

Sayfa (11-12-13)

Siyasal ve Etnik Bakımdan Dil Türleri

Dil politikaları → tek dillilik → Almanya, Fransa, Türkiye gibi
çok dillilik → Belçika vb.

ulusal/bölgesel dillilik → Hindistan

Devlet Dili → Devlet yönetiminde ve kamu alanında yasal ve zorunlu olarak kullanılması gereken dil-dillerdir. Aynı zamanda resmi dildir. Fakat her devlette resmi dil olarak konulmaz.

Resmi Dil → Bir ülkenin tamamında veya bir bölgesinde yönetim dili olarak kullanılan, yasal statüsü bulunan dildir.

Bölgesel Diller ve Bölgesel Olmayan Diller

Bölgesel dil, bir ülkede genellikle belirli bir bölgede farklı bir etnik grup veya gruplar tarafından kullanılır. Bölgesel olmayan dile Romanların dilleri ve Yidişçe örnek gösterilebilir.

Yerli Aynılık Dili → Aynı siyasi veya ulusal gevede, genellikle belirli bir bölgede tarihin eski dönemlerinden bu yana yaşayan ve çoğunluğun dilinden farklı bir dili kullanan topluluktur. Örneğin Bulgaristan veya Balkan ülkelerindeki Türk dili azınlığının konuştuğu Rumeli Türkçesi, Gagauzca ve Kırım Tatarcası gibi.

Göçmen Aynılık Dili → Çeşitli nedenlerle yerli coğrafyasını terk edip başka ülkelere göç eden ve bulundukları siyasi coğrafyadaki resmi dilden farklı dili konuşan göçmen topluluğu dilidir. Örneğin Avrupa'daki göçmen Türklerin Türkçe konuşması (Hintçe, Urduca, Arapça, Rusça).

Uluslararası Dil → Ticaret, bilim, diplomasi, eğitim gibi amaçlarla farklı ülkelerdeki diller arasında ortak anlaşılır konuşulan dildir. (İngilizce)

Batı dünyası → Latince İslam dünyası → Arapça Modern çağda → Fransızca ve İngilizce Sovyet coğrafyasında → Rusça Orta-Şey Amerika → İspanyolca

Çalışma Dili → Ulusüstü, u. arası kuruluşların kendi birimleri arasındaki iletişimde yazılı-sözlü dildir. Başta İngilizce olmak üzere Fransızca, Almanca, İspanyolca, Rusça, Arapça gibi u. arası diller çalışma dilleridir. Örneğin NATO'nun resmi çalışma dili İngilizce ve Fransızcadır.

Yapay Diller → İlk yapay dil, Volapük (Dünya dili), 1880'de Johann Martin Schleyer tarafından, Esperanto (Ümit dili), 1887'de Ludwig Lazarus Zamenhof tarafından oluşturuldu. (düşünürler, sanatçılar, bilim insanları için) Bu dil pek başarılı olmadı.

Sayfa(13-14-15)

DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Köken sınıflandırılması → farklı diller arasında genetik ilişki ve bağlantı esas alınır. Köyken ve genetik sınıflandırma olarak da anılır.

Yapı bakımından sınıflandırma → dil türlerini ayırmak üzere biçim bilgisel veya söz dizimsel göstergeler kullanılır.

Köken bakımından Dünya Dilleri : Çeşitli dillerin ortak bir ana/orta dilden türediği esasına dayanır.

① Afroasya (Hami-Sami dilleri) : K. Afrika'dan Güneybatı Asya'ya kadar en baskın dildir. (Sami, Gari, Berber, Kusi, Omo dilleri ailesinden oluşur) En önemli üyesi Arapçadır, bir diğeri İbranicedir.

② Altay dilleri : Adını Altay dağlarından alır. (Türk, Moğol, Mançu-Tunguz dillerinden oluşur) Moğol → Moğolistan Türkçe → Altay dilinin yarı dili sayısı açısından en kalabalık dili Tunguz → Sahalin adaları, orta-doğu Sibirya, Çin, Moğolistan k. doğusu akrabası bulunmayan yalnız dil → Korece, Japonca

③ Austronezya (Malay-Polinezya) dilleri : Malay → Malezya Endonezce ise Endonezya'nın resmi dilidir.

④ Çin-TİBET dilleri : Tibet-Burma dali → Tibetçe ve Burmaca'dır.

⑤ Hint-Avrupa dilleri :

Avrupa → German → Almanca, İngilizce, İsveççe, Norveççe Danca, İzlanda dili

Kelt dili → Galler, İrlanda, İskoçya'da Gaelik dili, Fransa'da Breton dili

Latin dili → Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Romençe, Katalanca

Baltık dili → Baltık, Litvanya, Letonya dilleridir

Slav dili → Doğu Slav → Rusça, Beyaz Rusça, Ukraynaca

Batı Slav → Çekçe, Lehçe, Slovakça

Güney Slav → Bulgarca, Bosnakça, Hırvatça, Sırpça, Karadağca, Makedonca

Sayfa (16-17-18)

Söz dizimi bakımından Dünya dilleri: Dünya dilleri, cümledeki temel öğeler Özne(Ö), nesne(N), yüklem(Y) dizilişine göre 6 gruba

ayrılır. Dünya'nın % 86,57'si ÖNY ve ÖYN dilleri konuşur.

(ÖNY-ÖYN-YÖN-YNÖ-NYÖ-NÖY)

TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

Binlerce yıl önce Türkçe + Moğolca tek dil → Ana Altayca dönemi

Türkçe'ye ilk adı verilen süreç → Büyük Hun imp. dönemi → bağımsız dil.
(Ana Türkçe)

Yazılı ilk Türkçe belgeler → Göktürk - Uygur dönemi → Eski Türkçe dönemi

Türk Yazı Dillerinin ve Lehçelerinin Sınıflandırılması:

① Güneybatı Oğuz Türkçesi: Kendi içinde doğu-batı diye 2'ye ayrılır.
GBb grubu → Gagauzca, Türkiye Türkçesi, Azerice

GBd grubu → Türkmençe (Salarca → Oğuz grubu)

② Kuzeybatı Kıpçak Türkçesi: Batı-kuzey-güney diye 3'e ayrılır.

KBb grubu → Kumukça, Karakay Balkarca, Kırım Tatarcası, Karayca

KBk grubu → Kazan Tatarcası, Başkurtça

KBg grubu → Kazakça, Karakalpakça, Kıpçak-Özbek, Nogayca

③ Güneydoğu Uygur Türkçesi: Batı-doğu diye 2'ye ayrılır.

GBb grubu → Özbekçe ve değişkeleri

GBd grubu → Modern Uygurca, Sarı Uygurca, Salırca

④ Kuzeydoğu Sibirya Türkçesi: Kuzey-güney diye 2'ye ayrılır.

KDk grubu → Sahaca (Yakutça), Dolganca

KDg grubu → Sayan Türkçesi, Yenisey Türkçesi, Çulım Türkçesi

⑤ Çuvaşca, Oğur/Bulgar grubu: Çuvaşca grubun tek yazı dilidir.

⑥ Halaçca, Arğu Türkçesi: Orta İran'da konuşulan Arğucadır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ:

Türk yazı dillerinde, konuşur sayısı en büyük dil Türkiye Türkçesi'dir.

KKTC'nin de resmi dilidir. Kosova'da Türklerin çoğunluğu yerel yöne-

timlerde başka dillerde birlikte Türkçe de resmi dildir. **Ahıska Türkleri,**

Sarıyerler Birliği döneminde pasaportlarında "Türk" yazan tek Türk

topluluğuydu. Geleneksel olarak Anadolu ve Rumeli Türkçesi diye

ikiye ayırabiliriz. Türkiye Türkçesi temel söz varlığının büyük bölü-

münün, eylemler dahil olmak üzere Basnakça ve Sırpsı da

yasadışı söylenir.

Sayfa (15-16)

Bağımsız diller → Arnavutça, Yunanca, ErmeniceHint-İran → Hindistan, Pakistan (Urdu dili)

Sanskrit → Hindistan klasik dili Pali → Budizm öğretisi dili

Nepal-Bangladeş → Hint yazı dilleri

İran'da → Farsça konuşulur.

⑥ Ural dilleri: Fin-Ugur dilleri ve Samoyed dilleri diye 2'ye ayrılır.

⑦ Kafkas dilleri: Gürcistan → Gürcüce

Kuzeybatı Kafkas dili → Batı Kafkas, Abhaz-Adıge dilleri

Kuzeydoğu " " → Doğu Kafkas, Noh-Dağıstan dilleri
Çeçence, İnguşça, AvarcaDünya'nın en çok konuşulan bulunan ilk 5 ülkesi:

1- Çince 2- İspanyolca 3- İngilizce 4- Arapça 5- Hintçe

aynı

Yapı Bakımından Dünya dilleri: Biçim Bilgisel = Söz Dizinsel① Bitişken diller: Eklemeli dillerde üretim ve çekim, sözcük kök veya gövdelerinin sonuna yeni sözcükler yapan eklerin; çatı, zaman, kip, kişi ekleri gibi dilbilgisel işlevleri bulunan üretim-çekim eklerinin getirilmesi ile oluşur. Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Fince, Macarca, Japonca, Swahili dili yüksek derece eklemeli dillerdir. İngilizce, Farsça, Hint-Avrupa dilleri son ekleme, ön ekleme, iç ekleme vardır.② Bükünlü diller: Sözcüğün biçiminin değişmesi, anlamın ve dil bilgisel işlevin de değiştiğini gösterir. (Yunanca, Latince, İngilizce, Rusça, Ukraynaca, Arapça, İbranice bükünlü dillerdir). Bu dilin en karakteristiği Arapçadır. Kök ünsüzleri türetilen her sözcük aynı sırada konur.

Bükünlü → çekimli; temel ünsüzlerin ve ünsüz sırasının sabit kaldığı, sözcük kökündeki ünlülerin değişebildiği dildir.

③ Tatınlayan diller: Ek almaz, çekim yoktur, tek heceli sözcüklerin sıralanmasının; tonlanmanın ve vurgulamanın önemi birincildir. Sözcüğün biçimi değişmez, hiçbir eklenmez. En önemli örnekleri Çince, Tibetçe, Vietnamca'dır. ★ Tonlama ve vurgulama birinci derecede dilbilgisel işlevdir.

Biçim DİZİNSEL 3'e ARIYOR

Sayfa (18-19-20-21-22-23)

DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Kültür → Toplum üyesi insanlığın öğrendiği ve kazınım/aldığı bilgi, sanat, gelenek-görenek, yetenek, beceri vb. tüm alışkanlık ve yetileri içine alan karmaşık bir bütündür.

Konsensüs → Fikir birliği, uzlaşma, mutabakat
Durkheim'e göre → kolektif bilinç, bir toplumda ortak olanların temsidir. Culture (kültür) → Fransızca'dan gelir

Kültürü Oluşturan Öğeler:

Maddi (somut) kültür → mimari, el sanatları, geleneksel kıyafetler, araç-gerçek gibi elle tutulur, gözle görülür unsurlardır.

Manevi (somut olmayan) kültür → inanç, dünya görüşü, ahlak, davranış kalıpları vb. toplumsal hayatı çevreleyen öğretiler-değerlerdir.

Kültür Değişimleri: Başka kültürlerle karşılaşma ve etkileşim, ekonomik-sosyopolitik-teknolojik değişimler, kültürlerarası etkileşim, tercümeler (çeviri), dini motifli kültürel değişimler vb.

Dil ve Kültür: İkisi arasında, birbirini yaratma, birbirinin varlığına ve devinimliliğine kaynak ve ortam oluşturma yönünde organik bir ilişki bulunur. Dil, fiziki nesnelerden duygulara kadar uzanan bir alanda, farklı türden nesne ve olguları kavramlaştırıp onları düşünce alanı içine almakta, onlara varlık kazandırmakta, böylece soyut ve somut pek çok kültürel unsur, dilde varlık bulur ve kalıcı hale gelmektedir.

İlk Türkçe yazılı metinler Kül Tigin, Bilge Kagan ve Tongukuk yazıtlarıdır.

Dil ve kültürü araştırıp tartışan meşhur kuramlar Whorf Hipotezi ve Sapir-Whorf Hipotezi'dir. Bu kurama göre dil, düşünceyi, toplumsal davranışları ve toplumsal davranış örüntülerini belirleyen kalıptır.

Whorf'a göre dil, düşünceyi şekillendiren, bireylerin zihinsel aktivitelerini yönlendiren düşüncelerin ifade edildiği bir programdır.

Kültür ve dil arasındaki etkileşimin bir boyutu ise kültürlerin diller ve dil davranışları üzerinde belirleyici rolünün olmasıdır. (kültürlerarası iletişim)

Tabu → Bir kavramın söylenmesinin yasak olduğu durumlar

Örtmece → Bir kavramın dolaylı olarak söylenmesi

Sayfa (23-24-25)

Dil ve Toplum: Toplum, dil kontrolünü iki yolla kontrol eder.

1) Norm → Önceden belirlenmiş kalıplar

2) Motivasyon

Konuşma ortamına ve iletişime katılanların durumuna göre tercih edilen konuşma stillerinin her birine **durumsal dil türü** denir.

Bireyin hangi toplumsal bağlamda, hangi konuşma biçimlerini tercih ettiği veya edilen konuşma biçimlerinin bir takım toplumsal anlamlara sahip olup olmadığı; dil ve toplum arasındaki ilişkinin bir yönünü oluşturur. Toplumsal mesafe de dil kullanımındaki unsurlardandır.

BITTİ

ÖN4 → Bengalce, Farsça, Hintçe, Japonca, Latince, Türkçe

ÖYN → Arapça, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Malayca
sözlü

Mandalin, Portekizce, Rusça

YÖN → Arami, Arapça (yazılı dil), İbranice, İrlanda dili

YNÖ → Aneityan, Baure

NYÖ → Apalai, Arecua, Hixkaryana

NÖY → ∅

TÜRK DİLİ-1

Sayfa(33-34-35-36)

2.ÜNİTE

TÜRK DİLİNİN GELİŞİMİ ve TARİHSEL DÖNEMLERİ

TÜRKÇENİN YAŞI: Türkçe, Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensuptur. Türkçe, Moğolca-Mancu/Tunguzca - Korece - Japonca; Macarca, Fince vb. Ural-Altay dilleriyle akraba kabul edilir. Türkiye'de bilim adamlarınca Türkçenin en az 8500 yıl geriye gittiği söylenir. Söz konusu busüre, Türkçenin yeryüzünde yaşayan diller içinde en yaşlı dillerden olduğu söylenir. (Konusunu kalmamış dile ise ölü dil denir) Türkçe'nin ilk yazılı izlerine M.Ö 4000'li yıllarda insanlığa yazıyı öğreten Sümer tabletlerinde rastlanır. Atatürk, Sümerlerden günümüze gelen dilimizin araştırılması için 1935'de Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurmuştur. Bu konuyla ilgili Osman Nedim Tuna, 1990'da araştırmalar yapmıştır. Sümerce ve Türkçe'de 168 kelimenin ortaklığını tespit etmiştir.

Sümerce → a-dakur - a-gar - kaş - sağ - men } gibi

Türkçe → a-dak - a-gır - kaş - sağ - ben }

Bazı görüşlere göre Türklerin ana yurdu Altay Dağları çevresi, Baykal Gölü çevresi veya Karadeniz-Hazar arasındaki bozkırlardır. Türklerin atı ehlileştirmesi, demiri işlemesi komşularına karşı üstünlük sağlatmış ve medeniyet kurucu kavim konumuna yükseltmiştir.

Atlı konar-göçer yaşamlarından ötürü ana yurt belirsizliği vardır. Türkçenin ilk yazılı belgesi MS. 687-692 arası Çayr Tarzı'dır.

Kurgan → Türk-Altay kültüründe kutsal mezar anlamındadır. Eski Kurganı M.Ö 5. y.y'a ait olup Kazakistan'dadır.

Bazı diğer dillerin ilk belgeleri: Türk dili → Çayr Tarzı

Japonca → Nihon Soki İngilizce → MS. 8. yüzyıldadır

Fransızca-Almanca → 843 yılında iki kardeş arasındaki antlaşmadır

İtalyanca → 17. y.y'da yazıldı Macarca → Tihanyi Vakıfnamesi (1057)

TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİ

Gökten dönemlerde Eski Doğu Türkçesi ve Eski Batı Türkçesi diye iki kola ayrıldığı bilinir. Bir dilin konusurları, bölünüp farklı coğrafyalarda yaşamaya başladığında; dillerinde önce önem arz etmeyen fakat zamanla göğalip fark edilir değişimler olur. Türklerin konar-göçer yaşamlarından ötürü dillerinde belirgin farklılıklar oluşmuştur.

Dil içi → Dilin bünyesinden kaynaklanan değişme ve gelişme

Dil dışı → Doğrudan dille ilgili olmayan; dili etkileyen siyasal, kültürel vb. gelişme ve değişimler.

Sayfa (36-37-38)

Hun Dönemi: Bu büyük imparatorlukta çokça dil kullanılmak -
tayadl ancak kurucu ve hakim unsuru Türklerdi. Çin kayıtları
ve bilim adamlarına göre Çince kelimelerin pek çoğunu Türkçe ile açıklar.

Eski Türkçe Dönemi: Bu dönem Köktürk-Uygur dönemi olarak
da bilinir. Dönem MS 5-10. yüzyılları kapsar. Köktürkler, Türkçenin
bilinen ilk yazılı belgelerini bıraktı. Tıfından tarih ve kültür açısından
önemli yere sahiptir. Bêngü (sonsuz) taş adlı granit üzerine yazılan
bu yazılar 1893'te Danimarkalı W. Thomsen tarafından okunmuş,
Alman asıllı Rus Türkolog W. Radloff tarafından ilk kez yayınlanmıştır.
En hacimli belgeler: Kül Tigin, Bilge Tonyukuk, Bilge Kağan adına di-
kilmiş kitabelerdir. (732) (725-726) (735) → yılları

Uygur dönemi, zengin edebi eserler oluşturulmuş. Daha çok kağıtlara
yazılı eserler bırakıldılar, taş yazıtları da az değildir (Ötügen dönemi).

Uygurlar yerleşik hayata geçtiler, Orhun bölgesinde kullandıkları
yazıyı bırakıp çesitli alfabeler çıkardılar. Eski dinlerini bırakıp;
Maniheizm, Budizm, Nestorilik, Brahmanizm vb. geçtiler. Bu dinler
etkisiyle dini edebiyat gelişti; Çince-Tibetçe pek çok eser Uygurca'ya
tercime edildi. Uygurlardan dışarıya hariç günümüze şiirler de
kalmıştır. Uygurlardan kalan ilk aşk şiiri, Aprıncur Tigin'e aittir.
(Misra bası uyaklı şiirdir → buna Altay aliterasyonu denir)

Orta Türkçe Dönemi: Karahanlı-Harezm dönemi olarak bilinir.
8.y.y'da İslam dini Türklerce benimsendi (Karahanlı Abdülkerim
Sırtık Buğra Haz zamanı). Dinin değişmesiyle dilde de değişmeler baş-
landı ve bu dönem Eski Türkçe Dönemi kapandı, Orta Türkçe Dönemi
başladı. Karahanlı ve Harezm Türkçesi diye 2'ye ayrıldı.

Karahanlı dönemi; 1069 - Yusuf Has Hâcîp → Kutadgu Bilig

1072-1077 arası - Kaşgarlı Mahmut → Divanü Lügati't Türk

Edip Ahmet Yûkneki → Atebetü'l Hakayık

Şiirler: Ahmet Yesevi → Divan'ın Hikmet

Kimin yazdığı bilinmeyen → Kur'an Tercümesi

Harezm-Altinordu dönemi Türkçesi: Günümüze dini ve edebi eserler
kaldı. Zemaîşeri'nin yazdığı → Mukaddimetü'l - Edeb Sâilü'gü

Dönemin diğer bazı eserleri Muînü'l Mürîd, Hüsrevü Sirin,
Muhabbetname, Nehtü'l Feradîs

Sayfa (40-41-42-43-44)

TÜRKÇENİN YAZIMINDA KULLANILAN ALFABELER

Tarih boyunca din, kültür, medeniyet süreci değişikliği, Türklerin çokça alfabe değişikliğine neden olmuştur. Özellikle din ile alfabenin birbiriyle ilişkili. Kendini yönetme iktidarına sahip olmamada alfabe değişiminin bir başka sebebi, mesela Sovyetler Birliği döneminde Türk halklarının Kiril alfabesi kullanması bu duruma örnektir. Türkler dillerini farklı coğrafyalarda 3 ayrı alfabeyle yazar: Latin - Kiril - Arap alfabeleridir.

Türklerin tarih ve günümüzdeki alfabeleri:

Köktürk Alfabeti: Türklerin ilk kurallı, düzenli, yerleşik yazı sistemidir. Köktürk yazısı, Uygur ve Kirgiz Kağanlığı döneminde de kullanıldı. Genelde taşlar üzerine yazıldı, Irak Bitig adlı eser gibi kağıda yazılı eserlerde bırakıldı. Köktürk yazısının kökeniyle ilgili şu görüşler vardır: * İskandinav ve Germanlerin kullandığı Runik yazıdan doğmuştur * Küçük Asya'daki Yunan yazı sistemiyle ilişkilidir * Sami yazısının etkileri görülür * Arami, Pehlevi veya Sogut alfabesine dayanır * İskandinav Run sistemiyle Arami sistemi karışımıdır * Arami ve Türk damgaları karışımıyla çıkmıştır * Türk damgalarından çıkmıştır * Sogut ve Pehlevi yazı etkileriyle beraber Türk damgalarından kaynaklanmıştır.

Mani Alfabeti: Uygur kağanı Böğü, 762'de Mani dinini halkına kabul ettirince Mani alfabesi bu dini benimseyenlerce kullanıldı. Bu alfabe metinleri Doğu Türkistan'da Turfan civarında bulunur. Genelde dini içeriklidir. Sair Apringur Tigin, Maniheizt seveden olup, Mani alfabesiyle şiirler yazmıştır.

Sogut Alfabeti: Köktürk Kağanlığı zamanında 6.y.y'daki Sogut yazıtı bu dille yazıldı. (Sogut kaımı, Türkler iyi ilişkilerdeydi) Sogutlar, Fas kökenlidir. Bu alfabe Türklerle 8.y.y'da gelmiş ve bir takım değişikliklere uğrayıp Uygur alfabesi olmuştur. Türkçe sesleri yazıya geçirmede yetersiz bir alfabe olduğundan; Türkler tarafından ticari nedenle kullanılamadı.

Sayfa(38-39-40)

12.y.y'da coğrafi bölgeler değişince Türkçe 3 ayrı yazı dili ortaya çıktı. Bu diller Kuzey(Kıpçak), Doğu(Cağatay) Türkçesi ve

Batı(Eski Oğuz-Anadolu) Türkçesidir.

Doğu (Cağatay) Türkçesi: Türkistan Türkçesi olarak da bilinir. İslam dininin çok yaygınlaştığı bu dönemde bu dil çokça görüldü. 14-19.y.y arasıdır devam eden Cağatay Edebiyatı: Klasik Öncesi devir, Klasik Devir (Nevai Devri) ve Klasik sonrası devir diye 3'e ayrılır.

* Klasik Öncesi ⇒ bu edebiyatın oluşup gelişme devridir. Lütü ve Sekkaki gibi önemli şairler yetişti.

* Klasik (Nevai) devri ⇒ Ali Şir Nevai en önemli Türk edebiyatçılarından. 5 büyük mesnevi yazmıştır (Mecalisün Nefayis, Nesayimü Mahabbe, Muhakemetül Lügateyn) Ali Şir, Türk edebiyatının ilk biyografi örneklerinin yazarıdır. Bu dönemin diğer iki önemli edebiyatçısı Hükmîddar Hüseyin Baykara ve Babür'dür. Babür, Vakayî'yi yazmıştır. (Hatırat türündedir).

* Klasik Sonrası ⇒ Başta dini ve edebi pek çok eser yazılmıştır.

Batı (Eski Oğuz-Anadolu) Türkçesi: 13.y.y'da Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesiyle bölge Türkleştirdi ve Oğuz Türkçesi edebi bir dil olarak kullanılmaya başlandı. Anadolu Selçuklularının yıkılıp, beyliklerin kurulmasıyla Oğuz Türkçesi, yazı dili olarak Anadolu'da hakimiyet kurdu. 16.y.y'da batı Türkçesinin Osmanlı Türkçesi dönemine başlar. Bu yazı dilinin (Oğuz) sınırları Anadolu Selçukluları, Beylikler, Karakoyunlu, Akkoyunlu Devleti'yle Osmanlı'nın ilk dönemidir. Eserleri olan bazı isimler: Sultan Veled, Yunus Emre, Ali, Seyyad Hamza, Gülşehri, Asık Pasa, Ahmet Fakih, Hoca Mesut.

Kuzey (Kıpçak) Türkçesi: Kıpçak Türklerinin yazı dilidir. Karadeniz'in kuzeyinde bu lehçeyle oluşan önemli eser Aynıpalılar tarafından yazılmış Codex Cumanicus'dür. Kuzey Türkçesinin orijinal eserleri Mısır'da Kölemenler zamanında yazıldı. (Mamluk) Kafkas bölgesinde dili Ermeniler de kullandı ve Ermeni Kıpçakçası denildi.

Sagpa(44-45-46-47)

Uygur Alfabesi: Ötiken'deki Uygurlar, Sogutlarla siyasi ve ticari ilişki kileri sonucunda Budizm ve Maniheizm'e yöneldi. Dini ilişki, yazının da değişimini doğurdu ve Uygur alfabesi ortaya çıktı. Köken olarak Sogut'a dayansa da kullanım alanı olarak Türk alfabesi kimliği vardır. Uygur alfabesi; Hitaylar, Moğollar, Mançular, Kalmuklar, Bayatlar gibi halklara kaynaklık etmiştir. Bu alfabe 8-17. yy arası Doğu Türkistan, Harezm, Altın Ordu bölgelerinden İstanbul'a kadar uzanan geniş coğrafyalarda kullanılmıştır. Esasen 18 harften oluşur ve Türkçe için yetersizdir.

Brahmi Alfabesi: Çağınluktan Budist Uygurlar kullandı, Hindistan kökenli bir yazıdır, dini bir alfabedir. Türkçe'de kullanışlı olmadıyından benimsenmedi.

Tibet Yazısı: Türklerle Tibetliler arasında ilişki çok eskilere dayanır. Uygur kağanlığı dönemi Tibetlilerle ilişkinin arttığının göstergesi olarak bu yazı Uygurlularca kullanıldı. Brahmi gibi Tibet yazısı da çok kullanılmadı.

Süryani Alfabesi: Bu alfabenin bir kolu Estrangela yazısıdır. Hristiyan misyonerlerin 2. yy'da Türklerle ilişkisiyle bu dil yazıldı. Farklı alfabelerle yazılı ve metinlerin çoğu kiliselerde dir.

İbrani Alfabesi: Bu alfabe, inanç sisteminin etkisiyle Türkler tarafından kullanıldı. 9. yy'da Museviliğin Karay mezhebine giren Hazar Türkleri kullanmıştır. Yalnızca dini ve ibadet için kullanıldı. (Karaylılar)

Ermeni Alfabesi: Kafkas ve Karadeniz'in kuzeyinde karşımıza çıkar. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesidir. Ermeni harfli metinler dini içerikli dir.

Grek Alfabesi: Anadolu'da Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı Karamanlı Türklerce 18-20. yy'lar arası kullanıldı. Bu yazı da, din dolayısıyla gelen bir alfabedir. 1220 Ant. ile bu alfabe kullanımına son verildi. Anadolu, Suriye, Balkanlar ve Kırım'da kullanıldı.

Arap Alfabesi: Karluk, Karahanlılar, İdil Bulgarları, Oğuzlar arasında yayılan İslamiyet, Türklerin en uzun kullanacağı alfabeyi beraberinde getirdi. Türklerin en yaygın ve uzun süre kullandığı alfabedir.

Kiril Alfabesi: Eski Slavların alfabesi olan Kiril 9. yy'da oluşmuştur. Rus topraklarına 9. yy ortalarında girildi. Quvays Türkçesinin ilk gramerini hazırlayan ve Kiril alfabesini Quvaysca'ya ilk uygulayan kişi bir papazdır. 1926 Bakü Türkoloji Kongre'sinde bütün Türklerin Latin alfabesi kullanması yönünde karar alındı. (Çavuşlar dışında) Eski Sovyetlerdeki Türk halklarının Rus-Kiril alfabesi kullanması yolunda Moskova'da karar alınmış ve Azerbaycanlılar, Tatarlar, Yakutlar, Hakaslar, Karak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Özbekler, Tuvalılar, Gagauz Türkleri tekrar Kiril alfabesine geçtiler.

Sayfa(47-48-49-50)

Kiril'in devamı: Sovyetler Birliği dağılıncı bazı bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri tekrar Latin alfabesine geçtiler.

Bugün Kazakistan ve Kırgızistan halen Kiril alfabesi kullanır.

Latin Alfabesi: Grek alfabesinden aldığı kabul edilmektedir. Türklerin kendi dillerini bu alfabeyle yazması 20. yy başında rastlanır. Balkan Türkoloji Kongresiyle normalde Latin harfleri kabul olunmuştu ancak 1938'den sonra Sovyet coğrafyasındaki Türkler zorunlu olarak Kiril alfabesi kullandılar. 1 Kasım 1928'de çıkarılan kanunla Latin alfabesi kullanılmaya başlandı. (Türkiye Cumhuriyeti)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ:

Oğuzlar → Gaznelilerle → 1040 → Dandanakan Savaşı

1040 → bilim adamları tarafından → Batı Türk Devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edilir.

Devletin ilk ortaya çıkış ismi Selçuklulardır. Anadolu'nun Türkleşmesi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler zamanında tamamlanır.

* Selçuklulardan günümüze kalan eser yoktur, beylikler döneminin vardır. * Bugünkü yazı dilimizi Oğuz Türkçesi temelinde oluşturur.

Türk yazı dilinin tarihi dönemleri: Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Gâğdas Türkiye Türkçesidir.

* Not: Seru-i Fünun ve fecr-i Ati topluluklarının Tanzimatçılarından da ağır olan dilleri, Osmanlı Türkçesinin son dönemleridir. (en ağır dil)

Gâğdas Türkiye Türkçesi:

* 1911'de Ömer Seyfettin ve Ali Canip'in başlattığı "Yeni Lisan" hareketi Osmanlı Türkçesinin sonunu getirdi. Ö. Seyfettin, "Penc Kalemdergisi"nde halka yalın bir dil teklif etti. Başta tepki olsa da zamanla pek çok fikir adamı tarafından benimsendi. Ziya Gökalp'in de katılımıyla Yeni Lisan hareketi çok güçlendi. Halide Edip, Yakup Kadri, Resat Nuri, Akı Gündüz gibi romancılar; Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya gibi şairler eserlerini yalın dille yazmaya başladılar.

Devrin en büyük şairi Yahya Kemal ve Mehmet Akif de sade dili benimsedi. Türkçe çok estik bir dil olduğundan, Türkçe bir bilim dilidir. Türkçenin en zengin yönü sanat yönüdür, O yüzden önemli bir sanat dilidir.

Sayfa (50-51-52)

Türkçe 1000 yıldan fazla süredir İslam dini ve başka dinlerle ilgili pek çok eserin yazılabildiği bir dildir, bu yüzden gelişmiş bir dildir. Türkçe hergün yüzlerce kitap-dergi yayınlanmaktadır ve radyo-TV prog. yapılmaktadır; bu yönüyle baktığımızda, Türkçe bir basın-yayın dilidir.

TÜRK DİLİ ÇALIŞMALARI

Türkçe Anadolu'da yazı dili olduktan sonra bazen ihmal edilmiş ve ilgisizliğe uğramıştır. Bu ilgisizliği bazı sair ve yazarlar kinamıştır. Bu kinamanın ilk örneğini Kırsehirli Asık Pasa, Garibname eserinde yakınlık anlatır. Daha sonra Hoca Mesut, Devletoğlu Yusuf vb. yazarlar Türkçeye ilgisizliğe tepkili yazılar yazmışlardır.

* 2. Murat Kabusname adlı eseri Farsçadan sade olmadığı için Türkçeye çevirtmiştir. (15. yüzyıl)

* 16. y.y. Bergamalı Kadri → Türkçe dilbilgisi kitabı → "Müjessiretü'l-Ulum" Oğuz Türkçeli ilk dilbilgisi kitabıdır. * 16. y.y'da, Sade Türkçe hareketi başlar, ama akuma sahip çıkılmaz. 17. y.y'da, Farsça + Arapça ile iyice dil ağırlaşır ama 18. y.y'da, sairler yazılarında sadeleşmeye başlar.

* Semsettin Sami → en büyük eseri → Kamus-ı Türkî (Türkçenin bugüne dek hazırlanmış en iyi sözlüklerinden biri) * Orhun Yazıtları 1890'da okunabildi. Yazıtla ilgili Osmanlı'da yapılan ilk yayın "Fak Eski Türk Yazısı" adıyla Necip Asım'a aittir. * 2. Meşrutiyet ilanı sonrası, Selanik'te aydınlar Geng Kalemler dergisini çıkardı (Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp) Yeni Lisan hareketinin temel prensipleri:

- ① Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak (İstanbul halkının konuştuğu gibi)
- ② Dilimizdeki Arapça-Farsça gramerlerini kullanmamak
- ③ Tamlamaları, Türkçe kurallara göre yapmak
- ④ Yabancı kelimeleri Türkçe söylenişle yazmak, bilim terimlerinde Arapça kelimelerden yararlanmak
- ⑤ Öteki Türk lehçelerinden kelime almamak
- ⑥ Bu kurallardan hareketle milli bir dil ve milli bir edebiyat meydana getirmek.

* Osmanlı'nın dağılma zamanı sade Türkçeye çıkarılan yayınlar: 1912-Türk Yurdu Dergisi, Halka Doğru, Türk Sözü, 1917-Yeni Mecmua, Geng Kalemler Dergisi

* İlk islami eserler → Divanı Lügati't Türk, Kutadgu Bilig ve Uygarlar zamanı olabilir.

TÜRK DİLİ-1

Sayfa (63-64-65)

SES BİLGİSİ (FONETİK)

3. ÜNİTE

Ses Bilgisi → Konuşma seslerinin türleri, sâzâkların sınıflandırılması, görevleri ve uğra-
dıkları değişimleri araştırarak, sınıflandıran, herhangi bir kurama dayalı olmayan,
genelde fiziksel yönleri ağır basan dil bilgisi dalıdır. Eski Hint, Sanskritçe yazıların
kutsal kitaplarına kadar dayanan çalışmalardır.

Ses Bilimi → Bir dilin ses dizgesinin bütünüdür.

Parçalar üstü ses bilgisi → dilin vurgu ve tonlama dizgelerini ele alır.

Ses → Üretim, iletim, algılama ve değerlendirmeden ibaret 4 aşamalı sürecin biridir.

Konuşma SESİ: Konuşmaya yarayan seslerdir. Konuşmaya yarayan sesin
üretim ve algılanması 3 aşamada olur.

* Söyleyiş ses bilgisi: Konuşurlar sesi nasıl üretir?

* Akustik ses bilgisi: Sesler havada nasıl yol alır?

* İşitsel ses bilgisi: Dinleyenler sesi nasıl algılar?

Konuşma sesi, ses yolu adı verilen akciğerden başlayıp, burun ve dudakta
sona eren bir dizeyle oluşur.

Akciğer → diyafram-göğüs kası ritmesiyle pompalanan ses → Ses telleri →

gırtlak → küçük dil tarafından ağız başlığı veya geniz başlığı

* İnsan kafatasında burun başlığı ve ağız başlığı vardır. Küçük dil hem
sesi bu başlıklara gönderir. Ağız başlığında ağız sesi, geniz başlığında geniz
sesi oluşur. **m** ve **n** geniz sesleridir, diğer tüm sesler ağız sesidir.

Gıgık → boğumlanma yeri, mahrec. Sesin oluşmasında emir komuta mer-
kezi tabiki beyindir.

HARF: Seslerin yazıdaki karşılığıdır. Türk alfabesinde iki ayırıcı
işaret vardır bunlar; düzeltme (^) ve kesme (') işaretidir. Türk alfabesi
Ses-yazı karşılıklığı ilkesini esas alır. Sesler (ünlü-ünsüz) iki sâzâğı ayırt eden
en küçük birim; yazı (harfler) yazım sistemindeki en küçük birimdir.

kâr → a uzun söylenmemeli, önceki ünsüz ince, önömaksil söylenir.

âdet → buradaki düzeltme işaretli ünlünün uzun okunması için konulur.

İstanbul'da → Özel isimdeki eki ayırmada kullanılan şekli.

Kur'an-cüz'i → Osmanlı alfabesi ayırıcı, hemze harflerini karşılar.

Karın, kar'ın, kari'n eşsesli kelimeleri ayırmada kesme işareti önemlidir.

Geviri yazı (transkripsiyon) → Seslerin gerçek değerini gösteren, özel
işaretler taşıyan alfabadir.

Ses-Harf

Ünlüler

Ünsüzler

iki ünlüler

iki ünsüzler

üç ünlü

Dayfa (52-53-54-55)

YAZI DEĞİRİMİ:

10 Haziran 1928'de Dil Ercümeni adıyla komisyon kurulmuş.

Komisyon, Latin yazısına dayalı 20 alfabe inceler ve esaslar alınır:

- * Gıft harfler bulunmayacak
- * Milli bir Türk alfabesi olacak
- * Seslerin u. anası değerleri değişmeyecek
- * İsairetli harflere mümkün olduğunca aza yer verilecek

1 Kasım 1928 Latin harflerle Türk Alfabesinin kabulüdür. Kararın 1929 bapı itibarıyla her türlü yazışma, bası, malzeme Yeni Türk Alfabesiyle olacaktır. Millet mektepleri açılır, yeni alfabe öğretilir.

ATATÜRK ve TÜRK DİLİ

- * Özellikle Kırım'da Garpıralı İsmail Bey'in "Dile, fikirde, işte birlik" sloganıyla yayınladığı Tercüman Gazetesi, birçok Türk aydınını etkiledi.
- * 1924'de Türkiyat Enstitüsü kuruldu (İstanbul Üniversitesi bünyesinde kuruldu) Türk dili, tarih ve kültürüyle ilgili araştırmalar için.
- * 1926 Bakü'deki 1. Türkoloji Kurultayı birçok Türk topluluğunun kültür hayatını da etkileyen bir toplantıdır. Atatürk de bu toplantıya ilgisiz kalmamış Fuat Köprülü, Hüseyinzade Ali Bey, Mesarıs Yulayı'yı göndermiştir.
- * 1931'de Türk Tarih Kurumu kurulmuş, 1932'de ilk tarih kongresi toplanmıştır.
- * 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuştur.
- * 17 Ekim 1932'de TDK Öztürkçe hareketini başlatmıştır.
- * Ortaöğretimde kullanılan geometri terimleri bizzat Atatürk Türkseleştirerek dilimize kazandırdı.
- * 1935'de Güneş-Dil teorisi ortaya atıldı.

BİTTİ

2. ÜNİTE SONU TESTİ90 puan
kyanlis

1) C +	6) B +
2) B +	7) D +
3) B - (D)	8) A +
4) A +	9) C +
5) E +	10) E +

Sayfa (66-67-68)

TÜRKÇEDEKİ SESLER

Ünlüler → a, e, ı, i, o, ö, u, ü Dünya dillerinin büyük bölümü a, e, i, o, u seslerini kullanır. Dünyada 200 civarı ünlü ses vardır.

Artlık / Önlük : art ünlüler → a, ı, o, u
ön ünlüler → e, i, ö, ü

Düzlük / Yuvarlaklık : düz ünlüler → a, e, ı, i
yuvarlak ünlüler → o, u, ö, ü

Darlık / Genişlik : dar ünlüler → ı, i, u, ü
geniş ünlüler → a, e, o, ö

* Kapalı e "ë" Türk dil biliminin önemli sorunlarından biridir.

* Türkçedeki uzun ünlülü sözcükler Arapça, Farsça, İngilizce vb. dillerden kopyalanmıştır. Türkçe kökenli sözlerde birincil uzun ünlü yoktur.

* Türkçede ünlüler komşuluklarındaki ünlü ve ünsüzlerin etkisiyle kalınlaşabilir, inceleyebilir, daralabilir, düzleşebilir, yuvarlaklaşabilir, genişleyebilir, kısalmıştır, uzayabilir. (Örneğin: düz-geniş-art "a" ünlüsü yuvarlaklaşırsa: o; daralırsa: ı; inceliyse: e olur)

Ünsüzler → Dünya dillerinde 600'den fazla ünsüz olduğu bilinir.

Ölçülü 21 ünsüz harfimiz vardır. Alfabemizde harf olarak yer alan j bir iki yansıma ve ödünçlemede; ñ ise kimi ünsüzlerin komşuluğunda n'nin bir alt ses birimi olarak bulunur.

* Türkçede ünsüzler; oluşum/bağumlanma yerlerine göre (çıkışlarına), ötümlü/ötlümsüz (titresimli-titresimsiz) olmalarına göre, sürekli/sürekli-siz olmalarına göre, ağız/geniş ünsüzü olmalarına göre 4 gruba ayrılır.

Oluşum yerlerine göre ünsüzler:

gırtlak ünsüzleri → b, p, m

dış-dudak ünsüzleri → f, v

dış ünsüzleri → d, n, s, t, z

dışeti-öndamak birleştiği ünsüzler → c, ç, j, ş

öndamak ünsüzleri → g, k, l, r

arka damak ünsüzleri → ğ, k, t, ğ (art damak)

Gırtlak ünsüzü → h

Titresimli-titresimsiz olmalarına göre ünsüzler: (Ötümlü-ötlümsüz)

titresimli → b, c, d, ğ, g, ğ, j, t, l, m, n, ñ, r, v, y, z

titresimsiz → ç, f, h, k, k, p, s, ş, t

Sesin titreserek kısmen gitmesi ötümlü, sesin ciperden titresmeden gelmesi titresimsiz-ötlümsüz ses

Sayfa (69-70-71)

Süreklı-süreksiz olmalarına göre ünsüzleri:

Hava akımının kesintili olduğu ünsüzlere süreksiz ünsüzler, hava akımının sızdığı ünsüzlere süreklı ünsüzler denir.

Süreksiz → b, c, ç, d, ğ, g, k, k, p, t

Süreklı → f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z

Ağız-feniz ünsüzleri: geniz ünsüzleri m, n, ñ dir ve diğer tüm ünsüzler ağız ünsüzüdür.

NOT: Art avurt l'si (t) kalın l'dir. Ortasında çizgi bulunan l harfi → kal, dal, bal vb. artavurt l'sini (kalın l sesi) gösterir.

Ünlüler tablosu

	Geniş Düz Dar	Geniş Yuvarlak Dar	
Art	a/ā	o/ō	ı/ī : art, düz, dar
Ön	e/ē	ö/ō	o/ō : art, yuvarlak, geniş
	i/î	ü/ū	u/ū : art, yuvarlak, dar

e/ē : ön, düz, geniş

ü/ū : ön, yuvarlak, dar

i/î : ön, düz, dar

ö/ē : ön, düz, orta

ö/ō : ön, yuvarlak, geniş

TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ* Türkçe kökenli sözcüklerde bulunmayan ünsüzler

① Türkçe kökenli sözcüklerde "j" bulunmaz, yansımalar dışında içinde j sesi geçen sözcükler yabancı kökenlidir. (Örneğini: Jale, Jülide → Fransızca; jet, jön, jandarma, jübile, kolej, viraj → Fransızca)

② Sözcük başında /c, f, ğ, h, j, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, v, z/ ünsüzleri bulunmaz, istisnai durumlar dışındadır. İstisnai örnekler; us imdi biçiminden gelişen simli, ne sonu ilgecinden türeyen nere, neden, niçin vb. sonu sözcükleri, lıkr lıkr-siril sil-pat-miril-miril vb. yansımalar. Var, ver sözcüklerindeki v- ünsüzü ikincildir ve eski Türkçede b- 'den gelmiştir. Pınar, pek, pusu eski Türkçede bunar, berk, busug idi; hangi, hani eski Türkçede kanı, kangı 'dan gelmektedir. Yukarıdaki ünsüzlerde diğer kelimeler ise yabancı kökenlidir: cuma, fen, hesap, ziyaret, can, peri, halter, jandarma, narkoz, plato, pipo, rata, vazo vb.

③ Türkçe kökenli sözcüklerde bulunan /c, f, ğ, h, v/ ikincil ünsüzlerdir. Eski Türkçe yazılı belgelerde bu ünsüzler bulunmaz. yupka > yufka, açık > arık, yağ > yağ eb > ev vb. örneklerdeki gibi dümleşmiş veya sızcılaşmış biçimleridir.

Sayfa(71-72)

4) Sözcük sonunda /b, c, d, ğ, g/ ünsüzleri bulunmaz.

Ad → isim od → ortas saç → plaka gibi birkaç sözcük dışındakiler, bu ünsüzlerin sonunda bulunduğu kelimeler yabancı kökenlidir. Özellikle Arapça-Farsçadan söz sonunda -b, -c, -d, -g bulunan sözcükler Türkçenin ses düzenine uyarak -p, -ç, -t, -k şeklinde düzensizleşir. Batı dilleriyle → metod/metot, etüd/etüt

Ses Uyumları:

Üç ana ses uyumu → ünlüler arasında, ünsüzler arasında, ünlü-ünsüz arasında. Ünlülerde vurgulanması gereken → artlık-önlük (kalınlık-incelik) ve dudak uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu) gelir.

* Türkçe kökenli sözlerle artlık-önlük uyumu çokça vardır:

böl-ge-le-ri-miz-den → ilk ünlü "ö" yani ön ünlü, ardından gelen tüm ünlüler de ön ünlüdür.

baş-kan-la-ri-miz-den → ilk ünlü "a" yani art ünlü, ardından gelen tüm ünlüler de art ünlüdür.

Not: Yabancı kökenli kelimelerde art-ön uyumu bozulabilir.

Örnek → mik-ro-fon-dan dik-kat-li-ce al-kol-den

ra-par-tör-ler saat-ler-ce iş-ti-rak-ler vb.

* Türkçede ünlü uyumu dışı kalan kelimeler: anne, elma, bahi, hani, hangi, inan, kardeş, sımsın vb.

* -das(-taş), -ken, -ki, -leyin, -(i)yor, -gil, -mtrak ve -gen ekleri (ç, ş, y) ünsüzleri komsuluğunda inceleyerek ünlü uyumu dışında kaldığı bilinir.

* Türkçe kökenli sözcüklerde ön damak ünsüzleri (g, k) ve ön ağız ünsüzü (l) ; art ünlülerde art damak ve art ağız ünsüzleri (ğ, k, t) ön ünlülerle aynı hece içinde veya yanyana bulunmaz. Varsa da yabancı kökenlidir (kriş, grev, kontrol, rol vb.)

* Düz ünlüler → a, e, ı, i yuvarlak ünlüler → o, ö, u, ü

Kalın ünlüler → a, ı, o, u ince ünlüler → e, i, ö, ü

* Türkçe kökenli sözcüklerde dudak uyumu da çokça vardır. Dipek adı kalınlık-yuvarlaklık uyumudur. Bu uyuma göre düz ünlülerden sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden sonra dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlüler gelebilir.

İlk hecede

Sonraki hecede

Örnek

Devamı

Sayfa (72-73-74-75)

Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu

Önceki Hece	Sonraki Hece	ÖRNEK
a, ı	a, ı	yalan, karın, kıyı, sarı
e, i	e, i	dere, geri, sinek, iri
o, u	o, u	bora, kovuk, kurak, kuru
ö, ü	e, ü	görev, bölüm, üye, ütü

* Titresimsiz ünsüzlerle biten sözcüklere, titresimli ünsüzlerle başlayan ek geldiğinde, ekin ünsüzü titresimsizleşir (ötümsüzleşir)

-pc/-pq → tüp-cü / tüp-çü -hd/-ht → sabah-dan / sabah-tan
-td/-tt → at-dı / at-tı -sc/-sq → hoş-ca / hoş-ça -sd/-st → bas-dan / bas-tan

Ünlülerle İlgili Diğer Ses Özellikleri:

① Birinci heceden sonra o/ö ünlüleri bulunan sözcükler yabancı kökenlidir ⇒ kolon, kontör, mola, pantolon, pantör vb.

② Türkçe kökenli sözlerde istisnai birkaç sözcüğün dışında birincil uzun ünlü bulunmaz ⇒ var^{ol} / vârol vb.

③ Aynı veya farklı hecelerde iki ünlü yanyana gelemmez, Türkçede boşluk (hiatus) yoktur ⇒ Karaağaç vb. birleşik birkaç sözcük dışında iki ünlü yanyana gelemmez. (duayen, fuaye, koordinasyon, mozaik, reel pibi okunan sözcüklerin tamamı yabancı kökenlidir)

④ İki ve üç ünlü yoktur, Türkçenin ünlüleri yalın ünlülerdir.

Ünsüzlerde İlgili Diğer Ses Özellikleri:

* ① Türkçede iki hatta üç ünsüz yanyana gelebilir ⇒ Türk, alt, üst, altı, eller, Türkçe, üstten, altta gibi

* ② Sözcük kökünde veya hece sonunda yanyana 3 ünsüz bulunmaz. Kontör, sfenks gibi kelimeler yabancı kökenlidir.

* ③ Yazılısta söz başında iki ünsüz bulunan sözcükler yabancı kökenlidir ⇒ kredi, trafik vb.

* ④ Çok heceli sözcüklerin sonunda -p bulunmaz, Türkçede -p harfi tek heceli sözcük sonunda veya "alıp, kısıp" gibi zarf fiili eki sonuna ancak gelebilir.

* ⑤ Sözcük veya hece sonunda belirli ünsüz çiftleri bulunabilir

-lç → dıç -lk → ilk -kç → kalk -nç → korkunç -nk → denk -nt → ant

-rç → sürç -rk → türk -rp → sarıp -rs → pars -rt → sürüt -st → üst vb.

* ⑥ Sözcük kökünde iki ünsüz/uzun ünsüz yoktur, iki ünsüz sözcük kökünde aynı ünsüzün yanyana bulunmasıdır. Tarihte anne, elli, eşek vb. örnekler dışında günümüzdeki kelimelerde bulunmaz.

Sayfa (75-76-77)

Yardımcı Sesler

Eklenme sırasında ortaya çıkan seslere yardımcı ses denir.

Bağlama ünlüleri ve bağlama ünsüzleri olarak 2'ye ayrılır.

Ömek $\Rightarrow$ kardeş - i - m $\Rightarrow$ i sesi bağlama ünlüsüdür.Ömek $\Rightarrow$ haklı - y - m $\Rightarrow$ y sesi bağlama ünsüzüdür.ara - y - a su - y - uTÜRKÇENİN HECE YAPISI

Hece, ciğerlerden gelen havanın göğüs kaslarının kasılmasıyla, bir seferde çıkardığı ses veya seslerdir. Heceler birbirinden hece sınırıyla ayrılır.

Her sınır iki hece arasındadır. Örneğin: Kuş-lar sözünde ünlüler

hece doğru; ş ve l arası hece sınırıdır. Hecelerin yapısı V (ünlü) ve

C (ünsüz) işaretiyle gösterilir. Ünlü ile biten hecelere açık hece,ünsüz veya uzun ünlü ile biten hecelere kapalı hece denir. Açık

hece (.) işaretiyle, kapalı hece (-) işaretiyle gösterilir. Türkçede altı

çeşit hece, bir hecede ise en çok 4 ses vardır.

Türkçedeki Hece Türleri

Ömek

V - Ünlü

o, a

CV - Ünsüz + ünlü

bu-nu / sa-rı

VC - Ünlü + ünsüz

al / ol

CVC - Ünsüz + ünlü + ünsüz

bil/bul / top-tan

VCC - Ünlü + ünsüz + ünsüz

alt / üst

CVCC - Ünsüz + ünlü + ünsüz + ünsüz

kalk / Türk

Alıntı Hece Türleri (Yabancı kaynaklı)Hece Türleri

Ömek

CCV

gri / pro-je

VCCC

enst-rü-man

CCVCC

trans / tröst

CCVC

plas / fren / klan

CCVC

stres

CVCCC

tekst / kontr

CCVCCC

sfenks

SES OLAYLARI

Dilin canlılık ilkesi gereğince sözcüklerde ve eklerde meydana gelen ses değişikliklerinin tümüne ses olayları denir. Tüm diller değişir, değişmeyen dil dki dildir.

- Ses Olaylarının Nedenleri:
- 1) Seslerin özellikleri ve işlevleri
 - 2) Tarihsel Sürec (git $\Rightarrow$ gi-d-er, gi-d-ecek $\Rightarrow$ t ötümlüsip d olur ve tarihseldir)
 - 3) En az gaba yasası (film $\Rightarrow$ filim, sükr $\Rightarrow$ sükür nötr $\Rightarrow$ nötür fiili dilde minimum enerji düzeyine inme ses azaltıp)
 - 4) Nedeniz ön damaksıllasmalar (dil, elma, anne vb.)
 - 5) |c, q, s, y| ünsüzlerinin ön damaksıllastırıcı etkisi
 - 6) y'nin daraltıcı etkisi (gelme-yor $\Rightarrow$ gelmi-yor / olma-yor $\Rightarrow$ olmu-yor)
 - 7) |b, m, p, f, w, v| ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi (dudak ünsüzleri yanındaki ünlüleri yuvarlaklaştırır $\Rightarrow$ hamur, duvar vb.)
 - 8) Dar orta hece ünlüsünün düşmesi (alın $\Rightarrow$ alnı burun $\Rightarrow$ burnu)
 - 9) Zayıf "i" ünlüsünün ön damaksıllasma (bit $\Rightarrow$ bit kani $\Rightarrow$ hani inan $\Rightarrow$ inan)
 - 10) Telafi uzunluğu (var-ol $\Rightarrow$ vâ-rol $\Rightarrow$ a uzar)
 - 11) Seslerin birbirlerini etkilemesi
 - 12) Yazımın etkisi (yâ $\Rightarrow$ gag dâ $\Rightarrow$ dağ)
 - 13) Başka dillerin etkisi

Ünlülerle İlgili Ses Olayları

- 1) Ünlü düşmesi $\Rightarrow$ söz başında $\Rightarrow$ ısıcak $\Rightarrow$ sıcak ısıtma $\Rightarrow$ sıtma
söz içinde $\Rightarrow$ devrim $\Rightarrow$ devrim yalnız $\Rightarrow$ yalnız
söz sonunda $\Rightarrow$ güveyi $\Rightarrow$ güvey alıntı sözcükte $\Rightarrow$ kesif $\Rightarrow$ kesfi
- 2) Ünlü daralması $\Rightarrow$ yokarı $\Rightarrow$ yukarı güvercin $\Rightarrow$ güvercin büyük $\Rightarrow$ büyük
eklenme sırasında ise $\Rightarrow$ bilmeyor $\Rightarrow$ bilmiyor deyor $\Rightarrow$ diyor yeyor $\Rightarrow$ yiyor
- 3) Ünlü türemesi $\Rightarrow$ söz içinde $\Rightarrow$ azıcık $\Rightarrow$ azıcık dar $\Rightarrow$ daracık
ağızda $\Rightarrow$ limon $\Rightarrow$ ilimon Rumeli $\Rightarrow$ Unumeli batı dilinde $\Rightarrow$ station $\Rightarrow$ istasyon
iki ünsüzle başlayan yabancı kökleri $\Rightarrow$ Fransa $\Rightarrow$ Firansa grev $\Rightarrow$ grev
Türkçeye aykırı iki ünsüzün ayrimında $\Rightarrow$ cebr $\Rightarrow$ cebir resm $\Rightarrow$ resim
- 4) Ünlü fenilemesi $\Rightarrow$ Ağaç $\Rightarrow$ ığaç
- 5) Ön Damaksıllasma $\Rightarrow$ bit $\Rightarrow$ bit yanı $\Rightarrow$ yanı
- 6) Arka Damaksıllasma $\Rightarrow$ tenri $\Rightarrow$ tanrı idi-siz $\Rightarrow$ ıssız ısıg $\Rightarrow$ ısı
- 7) Ünlü Yuvarlaklaşması $\Rightarrow$ alıvar $\Rightarrow$ duvar hamir $\Rightarrow$ hamur
- 8) Ünlü Şekillenmesi $\Rightarrow$ üçün $\Rightarrow$ işin töpö $\Rightarrow$ tepe kapu $\Rightarrow$ kapı

Sayfa (81-82-83-84-85-86-87)

⑨ Ünlü Birleşmesi → ne ara → nere Cuma ertesi → cumartesi
kahve altı → kahvaltı ne asıl → nasıl

⑩ Ünlü Benzerleşmesi → o ve bir sözcük birleşip söbür olması gibi

⑪ Ünlü Kısalması → hisâb > hesap hayât > hayat tâc > tac

Ünsüzlerde İlgili Ses Olayları

- ① Ünsüz düşmesi ② Ünsüz türemesi
- ③ Değişme (sözcük içindeki iki sesin yer değiştirmesi eski-ekşi vb)
- ④ Ötümlüleşme ⑤ Ötümsüzleşme
- ⑥ Ünsüz benzerleşmesi (penbe-pembe beşde-beşte yarısda-yarısta) → tesbit-tespit
- ⑦ Ünsüz aykırılışması (baskalaşma, disimilasyon, benzerleşmenin tersi)
- ⑧ Ünsüz itileşmesi (ana → anne elig → elli vb)
- ⑨ Ünsüz teklesmesi (edebiyat → edebiyat vb)
- ⑩ Süreklileşme ⑪ Süreksizleşme (aralık → aralık)
- ⑫ Eklenmelerdeki benzerleşme (vicdan → vıdın binbaşı → bimbaşı ^{tuşsuz} _{tuşsuz})
- ⑬ Hare Düşmesi (başlayayım → başlayım dirilik → dirlik ilerile → ilerle)

PARÇALAR ÜSTÜ SES BİLİMLER

Vurgu = Herhangi bir sözün (iki sessizlik periyodu arasındaki konuşma) parçasının diğer parçalara göre daha baskılı ve güçlü biçimde söylenmesi

Tonlama = Konuşma sırasında sesin perdesinin değişmesiyle oluşan melodik perdelene ve dalgalanmadır.

Buyrun ↓ (hoş geldiniz) Buyrun ↑ (Ne istiyorsunuz?)

Durak = Konuşma esnasında cümleler veya sözcükler arasında verilen kısa aralıklardır.

Ömek → Yeşil / gözlere iyi gelir (iyi gelen yeşil - dize)
Yeşil gözlere / iyi gelir (iyi gelen o - dalgıçlı tümleç)

Bitir

TÜRK DİLİ-I

Sayfa (95-96-97)

4.ÜNİTE

BİGİM BİLGİSİ

Batıda morfoloji olarak adlandırılan sözcük bilim, Türkçede bigim bilim, bigim bilgisi, kelime bilgisi, şekil bilgisi, yapı bilgisi, sözcük bilim gibi terimlerle adlandırılır. İlk kez 19. yy'da botanik terimi olarak kullanılan morfoloji; biyoloji, dil bilim, jeoloji gibi farklı bilim dallarının alt dallarından biridir. Bigim bilgisi, çekimli bigimlerin, sözcük türlerinin ve sözcük üretiminin çalışmasıdır.

BIGİM BİLGİSİYLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

KÖK ⇒ Kendinden daha küçük anlamlı parçayı ayrılarmayan, sözlüksel anlam taşıyan bigim birimlerdir.

Basit sözcük, basit gövde (en az bir kök) ⇒ ak (sıfat), git-(eylem), el (ad)
Bugün kök gibi görünen birçok sözcük aslında tarihi dönemlerde en az iki bağımsız bigim birimden oluşurdu. Örn.; biz, siz, gere, öge, bağın, apar, art zamanlı bakımdan türemiştir.

* Bigim birim (harf, ses) ^{hece}bağımsız bigim birim (kök-anlamlı) * 107
İke-le-bek K-e-l-e-b-e-k kök-kelebek-ler ⇒ ek

GÖVDE ⇒ Bir veya daha fazla ek alan kök bigim birimlerdir.

(kök)bağımsız bigim birim Bağımlı bigim birim (ek)

geç-

-(i)t

Parantez içi niteliği

gel-

-(i)n-lik

bulunmayan yardımcı ses

TABAN ⇒ Eklerin yani bağımlı bigim birimlerin eklendiği yalın sözcüklerdir, taban kök veya türemiş sözcük olabilir.

göz ⇒ gözük ⇒ gözükü ⇒ gözükçülük

tabanı

tabanı

tabanı

bigim
bakımından

EK ⇒ Herhangi bir sözcük tününe dahil olmayan, bağımlı bigim birimlerdir. Ekler küçük anlamlı parçalara bölünmez. Önek, isek, son ek diye 3'e ayrılır. İstev bakımından yapım-çekim eki diye 2'ye ayrılır.

EKLENME ⇒ Sözcüğün yapım eki veya çekim eki almasıdır. Türkçede son eklenme olarak gerçekleşen Batı dillerinden Türkçe, Fransızcadan gelme form sözcüğüne önek-son ek alıpı görülür. Örneğin: reform, deform, deforme, deformasyon gibi. Arapçadan ma-aile, Farssadan bi-taraf gibi ön ekleri dahil edebiliriz. Bu sözcüklerdeki ön ekler yabancı kökenlidir.

009/97-98-99)

TÜRKÇENİN EKLERİ

① **Yapım Ekleri**: Yapım-türetim ekleri yeni sözcükler yapma görevi bulunan eklerdir. Yeni sözcük yaparken sözcük türü değişebilir.
Örneğin → ar- "eylemi" (i)k biçim alınca yeni sözcük arık olur ve bu sözcük bir "addır."

-n biçim birimi güz, kış gibi adlara gelince gelecek zaman belirtisi yapıp güz-ü-n, kış-ı-n gibi

Yapım eki/Sözcük	Dil bilgisel bilgi	Sözlüksel bilgi
-a- (ayın-a)	addan eylem	eylem, hareket
ar- (i)k	eylemden ad	durum
kış- (i)n	addan belirteç	zaman adı

Yeni sözcüklerin yapımında çok kullanılan ve çok sayıda sözcükte bulunan ekler **işlek ekler** denir. Yalnız bir sözcükte bulunan ekler **tek örnek** denir (-mek, -mak → gelmek, koşmak gibi)

Addan Ad Yapma Ekleri: Ad kök veya gövdelerinden köken anlamıyla bağlantılı yeni ad gövdeleri yapan eklerdir.

ÖRNEKLER → -a → komuta -ar → kırar, topa, bakırar
-ak → başak, yanak -an → kızan, oğlan -alak → kozalak
-düz → gündüz -li → evli -lik → bataklik, taşlık, tuzluk vb.

Addan Eylem Yapma Ekleri: Ad tabanından aldığı ekle eylem görevi yapan

ÖRNEKLER → -a → kan-a -al → bin-al -ar → baş-ar, on-ar
-da → parıl-da, sıril-da -msa → aza-msa -sa → su-sa

Eylemden Ad Yapma Ekleri: Eylem kökü, köken anlamıyla bağlantılı yeni ad gövdeleri yapan ve sayıca en fazla olan eklerdir.

ÖRNEKLER → -anak → ol-anak -ecen → sev-ecen -ar → yaz-ar
-ce → dinlen-ce, eğlen-ce -güt → ör-güt -me → in-me, ör-me vb.

Eylemden Eylem Yapma Ekleri: Eylemin tabanına gelip yeni eylem yapan eklerdir. boyandı → **etken çatı** boyandı → **edilgen çatı**

Önemli { Dönüşlü, edilgen, istes çatılar → Özneye
Ettirgen çatılar → nesneye yöneliktir.

Örneğin → yıkadım, gördük eylem konusunu olan kişi bilzattır Öznedir.
yıkattım → eylemi başkasına gerçekleştirmiş, nesne odaklıdır.

Devamı →

Sayfa (102-103-104-105-106)

İyelik ekine örnek: kalemim - param kalemim - param
 1. tekil iyelik 2. tekil iyelik kalemleri paramları
kalemi - paramı kalemimiz - paramız kalemimiz - paramız 3. Çoğul
 3. tekil iyelik 1. çoğul iyelik 2. çoğul

Çoğul ekine örnek: Soyut-somut bütün adlar çoğul eki alır. Sayıca birden fazla kavramı ifade eder araba-lar dünya-lar sorun-lar çözüm-lar

Son ekine örnek: (-mi -mu -mı -mü) kırsı ekleriyle gelime girer
Ankaralı mısınız? eve gelecek misin?

Artlık ekine örnek (-ki): akşam-ki yarın-ki evde-ki bizim-ki
 bulunma ilgi

NOT: Ek eylem kipini yazmadım!!! (-dı, -mış, -se, -dır ekleri)

Eylem Çekim Ekleri: Cümle ve cümlelerin yüklemine oluşturmak üzere eylemlerin zaman, kişi vb. çekim eklerini almalarıdır. Eylemlerden yeni bir eylem türetmez, eylemlere gelen zaman, dilek, kişi ekleridir.

* Kip eki → eyleme değişik zaman-anlam ilgileri katar
gel-i-yor (şimdiki zaman kip eki) gel-ecek (gelecek zaman kip eki)
gel-di (geçmiş zaman kip eki) gel-ir (geniş zaman kip eki)
gel-meli (gerekliklik kip eki) gel-se (dilek-part kip eki)
gel-e-yim (istek kip eki)

* Kişi (Şahıs) eki → kipekinden sonra eylemi kimin yaptığını gösteren ektir.
geldi-m gelmiş-im (1. tekil kişi eki)
geldi-n gelmiş-sin (2. tekil kişi eki)
geldi gelmiş (3. tekil kişi eki) } ve çoğul halleri

* Eylemsiler

İsim fiil örneği → (-me, -ma, -ış, -ış, -us, -üs, -mek, -mak ekleri alır)

göl-üş-ün yalvar-ış yüksel-ış yalvar-mak

Sıfat fiil eki örneği → (-an, -ası, -mez, -ar, -dik, -ecek, -miş ekleri alır. Niteleme sıfatı olarak da bilinir.

İsleyen demir pas tutmaz Kışın ağar çışeğin dırü olmaz
Buralardan gıdesi var
Pazardan iki kilo yemiş aldı

⇒

Sayfa (100-101-102)

* Etilgen çatı : -l ve -n eki ile kurulur. boy → boy-a-n, bil → bil-in
aç → açıl kes → kesil Çatılar -l ve -n sesi felir.

* Dönüşlü çatı : Yüklem bildirdiği eylem dâneye döner, eylemde dâne tarafından kendi kendine yapılır. Yıkandım asıldık dönüşlü çatı ekleri -l ve -n'dir.

* İstes Çatı : Eylemin iki veya daha fazla dânesinin bulunduğu, eylemin karşılıklı veya birlikte yapıldığını işaret eder.

gör → görüş döv → dövüş at → atış

* Ettirgen Çatı : Eylemdeki anlatımın dâne tarafından başka kişiye aktarıldığını gösteren ve geçişsiz eylemi geçişli hale getiren -ar, -ır, -dır, -t, -tır gibi eklerin bulunduğu çatılardır.

Çıkar - ıçır - kestir - atır - emzir vb.

* Sıklık çatısı : Eylemin aralı arada yapıldığını gösterir.

-ala, -ele, -ştir, -kla, -kle ekleri alır. ov → ovalar silk → silkele
serp → serpiştir ov → ovuştur sür → sürükle say → sayıklar vb.

* Kuvvetlendirme çatısı : Eylemin hareketinin daha kuvvetli şekilde yapıldığını gösterir. tık → tıkır kaz → kazı bur → burk ko → koy
ları -a, -ı, -k, -y ekleriyle kuvvetli hale getirir eylemi

* Olumsuzluk çatısı : Eylem kök ve gövdesinde olumsuzluk anlamı yeni eylem yapar. gel → gel-me al → al-ma vb.

② Çekim Ekleri : Eylem veya ad sayılı sözcüklere gelerek bağlı oldukları sözcük öbeklerine göre, sözcükler arasında durum, iyelik, çokluk, kip, zaman, kişi, sayı vb. geçici ilişkiler kuran, gövdesel bağımlı biçim birimleridir. Ad çekim ekleri ve eylem çekim ekleri diye 2'ye ayrılır.

Ad Çekim Ekleri : Ad veya ad sayılı sözcüklere durum, iyelik, çokluk, soru ve aitlik eklerinin gelmesidir.

ÖRNEĞİN! → ev sözcüğü ev-e (durum eki) ev-im (iyelik eki) ev-ler (çokluk eki)
ev mi? (soru eki) ev-deki (aitlik eki)

Durum ekine örnek : yalın sözcük ev yaklaşma/yönelme durumu → ev-e
bulunma durumu → ev-de uzaklaşma/ayrılma durumu → ev-den
yükleme/belirtme durumu → ev-i araç durumu → ev-le
ilgi/tamlayan durumu → ev-in eşitlik durumu → ev-ce

Sayfa (106-107-108)

Zarf fiili örneği → -ken, -alı, -madan, -ince, -ip, -arak, -dikçe, -maz, -casına, -meksizin, -dığında, -eşiye eklerini alır.

Çabalayarak gülümseyince inmez sevip koşarak yasadıkça koşarken çalışmaksızın vb.

Soru eki örneği → Akşam oldu mu dışarı çıkmak isterim. (mi mu)

Yeterlilik eki örneği →

Olumlu yeterlilik → yemek yapı -bil-irim

ihimal → kar yağa -bil-ir

izin → sigara içe -bil-ir miyim?

Olumsuz yeterlilik → kazana -ma-yacak oyna -ma-z

SÖZCÜK YAPIMI

Sözdizimi araştırılmasıdır. Dil üreticilik ve yaratıcılık niteliklerine sahip bir sistemdir. Dilimizde türetme, birleştirme ve kalıplaşma dışındaki söz-sözcük yapımları batı dillerinden dilimize aktarılmıştır.

Sözcük yapımı ile ilgili başlıca yollar: birleştirme, türetme, kalıplaşma, örnekseme, kırpma, karma, kısaltma, kasıtlı yaratma, ters türetme, derleme, tarama, fenelleşme, kopyalama.

BİRLEŞTİRME: İki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelerek ad veya eylem türünde yeni kavram ile sözcük oluşturmaktır.

Örneğin karartarak → sıfat değil isim olan kara + tarak

Sarı kız → sıfat tamlaması değil isim olan sarı + kız

araştırmak - güneybatı - sükmek

TÜRETME: Herhangi bir tabana eklenen yapım ekleri aracılığıyla anlam bakımından farklı yeni sözcük yapımıdır.

Örneğin bir-(i)-k-im birikim kökü "bir" dir ve isimdir, -ik ekiyle "-birik" olup eyleme dönüşür ve -im ekini alınca yeni bir adol dönüşür bir-ik-im → birikim

KALIPLAŞMA: Çekim ekleri bazen kenali görevi dışında yeni anlamlar kazanabilir. birden (bir-den) çıktı (çık-tı) tanıdık (tanı-dık) toptan (top-tan) imambayıldı (imam-bayıldı) türkçe (türk-se) vb.

Örneklerdeki ad ve eylem çekim ekleri yeni sözcükler oluşturmıştır.

KIRPMA: Bazen bir sözcüğün ilk hecesi veya bir bölümü anlam kaybı olmadan aynı kavramı ifade edebilir.

kilo (kilogram) pop (popüler) santim (santimetre) vb.

Sayfa (109-110)

KARMA: İki sözcüğün hecelerinin bir araya getirilerek yeni sözcük oluşturmaktır. arge (araştırma + geliştirme)

Ordonat (ordu + donatım) eltel (el + telefonu) vb.

KISALTMA: Sözcüklerin ilk harflerinin bir araya gelmesidir.

TED (Türkiye Eğitim Derneği) ÖDTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

KASITLI YARATMA: Uydurma olarak da adlandırılır. Herhangi bir biçim bilgisel öpeden yararlanmadan yeni sözcük oluşturmaktır. Batıda → Asus, gaz, google, kodak, robot
Türkçede → bayan, kasul, uypar

TERS TÜRETME: Türemiş bir sözcükten bambaşka ek alıp yeni bir sözcük yaratmaktır. Örneğin; ayılmak ve bayılmak
- Yeter artık baydın Son anda ayalım

DERLEME: Yazı dilinde unutulduğu için kullanılmayan ve ağızların söz varlığında bulunan sözcüklerin tekrar yazı diline kazandırılması

TARAMA: Yazı dilinde unutulduğu için kullanılmayan ve genellikle yerlerini yabancı kökenli sözcüklerin aldığı, tarihsel sözcüklerin tekrar yazı diline kazandırılmasıdır. Örneğin; aklamak, arıtmak, ayıksı, başkan, görkem, köken, tanık, yarpı, yorsa, yöre vb.

GENELLEŞME: Başta kişi, marka adı olan sözcüklerin belirli bir türün adı haline gelmesidir.

neskafe → tescilli bir marka selpak → marka adı

jilet → ingiliz Billette bıçak marka adı vb.

KOPYALAMA: Ödünçleme veya alıntıdır. Başka dillerden dilimize gelmiş ve yerleşmiş ödünç sözcüklerdir. Örneğin; alıtopot, futbol, egzoz, derya, arzu, domper, domates, mokasen, portates vb.

SÖZCÜK TÜRLERİ

Sözcükleri; yapı, anlam, tür ve görev bakımından sınıflandırabiliriz. Yapı bakımından kök-gövde olarak yazmıştık.

Eflatun sözcükleri **onoma (ad)** ve **rema (eylem)** olarak ikiye ayırır.

Bugünkü sözcük sınıflandırma sistemi M.Ö. 2 ve 1. yy'da yaşayan Yunanlı D. Thrax'ın Dil Bilgisi Sanatı adlı çalışmasına dayanır.

Thrax sözcükleri 8'e sınıflandırmış zamanla Latince, Batı dilleri ve 20. yy başı Türkçe promere de aktarılmıştır.

Sayfa (111-112)

Anlam Bakımından Sözcük Türleri:Temel anlam → Sözcüğün ilk ve asıl anlamıdır. Örneğin "göz"

görmeğe yarayan bir organdır.

Yan anlam → Sözcüğün, temel anlamla ilişkili edindiği başka anlam, yeni kavramdır. Örneğin masanın gözü → yani çekmecesini gibiMecaz anlam → Kalbim kırıldı → kırılmak mecazi anlamdadır.Soyut anlam → Her duyu organıyla algılanmayan, zihinde varolan anlamdır. Örneğin; saat sözcüğü, kol saati - masa saati gibi somut bir anlamdadır ama vakit - zaman dersek soyut anlam kazanır.

Somut ad soyutlaşabilir; soyut ad da somutlaşabilir.

Terimler → Çeşitli bilim, sanat, meslek alanlarında kullanılan özel anlamlı sözcüklerdir.Argo → Yasadışı veya dışık sosyoekonomik statü gruplarının anlaşma ve iletişim aracı sözcük ve deyimlerdir.Aktarma → Bir sözcüğün başka kavramla çözüke benzetme yoluyla ilişkilendirilmesi. Örneğin; Kremlin denildiğinde; Rusya Federasyonu yönetimi jenerelde bu sözcük kullanılmış olur.Gök Anlamlı → Aynı sözcüğün birbirleriyle ilgili farklı kavramları ifade etmesidir (açık kapı, açık deniz, açık kadro) farklı anlamlarEş ve Zengin Anlamlı → Kama-siyah bık-usan gönder-yollaKarşıt Anlamlı → iyi-kötü gece-gündüz vb.Çağırıştırma Anlamı → Bir sözcüğün akla getirdiği diğer anlamdır.

Örneğin führer sözcüğünün Hitler'i çağırıştırması gibi

Terileştirme → Halkın anlamını bilmediği veya unuttuğu bir sözcüğün anlam bakımından kendi diline benzetmesidir.

Örneğin; Çorum sözcüğü Çorum Rum'dan geldiği açıklaması bir halk etimolojisi örneğidir.

Türkçe ve Görevi Bakımından Sözcük Türleri:

Türkçede sözcükler ad, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlar, ünlem ve eylem olmak üzere 8'e ayrılır.

Adlar → Canlı-cansız tüm varlık ve kavramları karşılayan sözcüklerdir.Sıfat → Adları çeşitli yönlerden niteleyen ve belirten sözcüklerdir.

Niteleme, işaret, sayı, soru, belirsizlik bakımından niteleyen belirteci özellikleri olarak ayrılabiliriz.

Sayfa (113-114)

Zarflar → Eylemlerin, sıfatların veya başka zarfların önüne gelerek onları yer, zaman, durum, ölçü, soru bakımından niteleyen sözcüklerdir.

Zarflar, ad soyundan gelen sözcüklerin anlamlarını daraltır, sınırlandır ve yüklemle doğrudan ilişkilidir. Zaman zarfı (dün, bugün, şimdi vb.), yer-yön zarfı (ileri, geri, içeri, uzak vb.), nitelendirme-durum zarfı (iyi, kötü, böyle, akıllıca vb.), derecelilik zarfı (en, daha, pek, çok vb.), Soru zarfı (nereye, niçin) şeklinde sınıflandırılır.

Zamirler → Adın yerini tutabilen ad soylu sözcüklerdir. Başka dillerden Türkçeye kopyası olmayan tek sözcük türüdür.

Örneğin: Son sınıf öğrencileri diplomalarını almak üzere biz eğitimcileri bekliyorduk.

Son sınıf öğrencileri yerine onlar zamiri

Biz eğitimcileri yerine biz zamiri getirilebilir.

Aitlik eki -ki bulunan seninki vb. yapılar da cümlede zamir işlevi görür. Zamirler: şahıs zamirleri (ben, sen, o vb.), işaret zamirleri (bu, şu, o, bunlar vb.), belirsizlik zamirleri (bazısı, birkaçı, öbürü vb.), soru zamiri (kim, ne, hangi, karşı vb.) olmak üzere 4'e ayrılır.

Edatlar → Tek başına cümlede dğe olamaz. Kendilerinden önceki ad soylu sözcüklere yalın, yaklaşma, uzaklaşma, ilgi vb. ad durum ekleriyle bağlanıp cümlede var olabilen sözcüklerdir.

(başka, gibi, işre, ile, üzere, doğru, göre, kadar, ilişkin, karşı, rağmen, beri, bu yana, dolayı, itibaren, önce, sonra, gibi, için)

Örneğin: Kum gibi, arksama doğru, konuya ilişkin, sabaktan beri

Bağlaçlar → Sözcük ve cümleleri birbirine bağlar, tek başına bir işlevi edat gibi yoktur (anlamı). Bağlaçlar sınılama (ve, ile), denkleştirme (veya, veya, yahut, yahut), karşılaştırma (-da, hem, ya) ifade edilir. Cümle başı bağlaçları (ancak, fakat, hatta, lakin, yalnız vb.) anlamlarındaki cümleleri bağlarlar.

Ünlemler → Asırı ve ani duygu ifade eden veya dopu sesleri taklit eden sözcüklerdir.

Ah, vah, bre, yahu, gaf, part, fış vb.

Sorma → hani?, niçin? gösterme → işte! cevap → evet, hayır, yok!

